

KAASSÕNADE TSÜKLILINE ARENG

ANNI JÜRINE, KÜLLI HABICHT

Sissejuhatus

Artiklis võetakse vaatluse alla eesti kirjakeele kaassõnade kasutuses täheldatavad protsessid, keskendudes liittagasõnade kujunemisele. Et liittagasõnadest kui kaassõnade hulgas struktuuriliselt eristuvast alamhulgast praegustes traditsioonilistes grammatikakirjeldustes veel juttu ei ole (sest enamik seda tüüpi üksusi ei ole kirjakeeles normingupärased), püüame nende kujunemise protsessi näidete varal selgitada ja teoreetiliselt põhjendada. Võib arvata, et eesti keele liittagasõnad on leidnud seni vähe käsitlemist ka põhjusel, et see alamkategoria on alles kujunemisjärgus ning sellega seoses on liitkaassõnade kirjeldamine ning määramine keerukas. Kuna liitüksused kujunevad keeles juba olemas olevate kaassõnafraside ümbertõlgendamise (reanalüüsi) tulemusena, vaatleme liittagasõnade teket osana tsüklilisest arenguteest, mis algab liitkaassõnade kujunemisega ja jõuab edaspidi uuele struktuuritasandile, hõlmates seal juba ka liitkaassõnu (areng liitüksustest liitüksuste suunas).

Liitüksuste käsitlemise taustaks on eesti keele funktsioonisõnade tsüklilise arengu mudel (Habicht, Penjam 2007). Erinevalt varasematest kirjeldustest keskendume siinses käsitluses üksuste semantikale, mis on aluseks ülejäänud muutusprotsessidele, sest muutus algab fraasi tähenduse nihkest kujundlikkuse suunas. Samal ajal eeldame, et praegu täheldatav liitüksuste teke aitab avada mõningaid kaassõnade üldisemaid kujunemismehhanisme, mis vanade, nn primaarsete kaassõnade puhul pole praeguseks säilinud kirja keelsete tekstide põhjal enam jälgitavad.

Sõnade liitmine leksikalisatsiooniprotsessis on eesti keelele omane nähtus, milleks keele struktuur pakub ka rohkesti analoogiamalle. Ühelt poolt annab kaassõnaühendite liittagasõnadeks kujunemisel eeskujuga liitmäärsõnade struktuurimall, teisalt juba olemasolev liitkaassõnakonstruktsioon. Siin vaadeldava struktuurimuutuse üheks olulisemaks alusmehhanismiks on reanalüüs (Hopper, Traugott 2003), mille käigus tõlgendatakse fraasi osiste omavahelised suhted kasutuse käigus ümber selliselt, et tulemuseks on liitkaassõna.

Liitsõnalisus on eesti keeles traditsiooniliselt seotud tüvede vormilise liitumisega. Kuigi kaassõnaühendite norminguvastane kokkukirjutamise tendents on eesti keeles olemas ning seda on seostatud liitkaassõnade tekkega (Habicht, Penjam 2007; Jürine 2011), keskendub siinne käsitlus eeskätt üksuste semantikale, mitte kokku- ja lahkukirjutamisele. Sealjuures oleme seliste liitsete üksuste tekke kirjeldamisel kasutanud nii ebatraditsioonilisi termineid *ühendmäärsõna* ja *ühendkaassõna*, mis tähistavad tähendusülekande läbinud, leksikaliseerunud, st semantiliselt kokkukuuluvaid üksusi, mida ei ole tekstis kokku kirjutatud (nt *käe all* 'juhtimisel', *selja taga* 'kaitse all'), kui ka traditsioonilisemaid ja eesti grammatikakirjelduse seisukohalt läbipaistvamaid termineid *liitmäärsõna* ja *liitkaassõna*, mis tähistavad eelmistega võr-

reldes sarnase kujundliku tähendusega kokkukirjutatud üksusi, nt **kääall, seljataga*.

Siinse käsitluse teoreetiliseks ja metodoloogiliseks aluseks on grammatiseerumisteooria (vt nt Heine, Kuteva 2002; 2007; Heine 2005; Hopper, Traugott 2003; Traugott 2005), mida on põimitud käsitlustega leksikalisatsioonist (vt nt Brinton, Traugott 2005; Lehmann 2002). Artikli eesmärgiks on selgitada, kuidas selliste liitsete üksuste teke osutab keele struktuuri eripärast tingitud leksika loomuliku täienemise protsessile ja mil moel on see seotud grammatiseerumise universaalsete seaduspärasustega. Bernd Heine (2005: 583) järgi on grammatiseerumine eeskätt semantiline protsess. Ka sinne käsitlus keskendub eelkõige semantilistele muutustele, mida peamegi liitsete üksuste tekkimise peamiseks motivaatoriks. Püüame viimase aja keelekasutusest registreeritud ühend- ja liitkaassõnade näitel täpsemalt selgitada tähendusmuutuse rolli selles protsessis. Huvi pakub ka see, kas tähendusmuutus puudutab sellistel juhtudel esmajärjekorras fraasi üksikosi, nimisõna ja kaassõna, või fraasi tervikuna. Näitame, et algselt vabalt kombineeritavate noomeni ja tagasõna ühendite grammatiseerumise eelduseks on kaassõnafraasi kui terviku leksikaliseerumine.

Artikli teine eesmärk on kriitiline arutelu kaassõnaühendite kokkukirjutamise ja nende üksuste grammatiseerumise seose üle nii keeleuurija kui ka keelekasutaja vaatepunktist. Et siinse käsitluses on kesksel kohal teoreetilised küsimused, kasutame artiklis põhiliselt mitteformaalsest kirjakeelsest kasutusest leitud näiteid, esitamata statistilisi andmeid. Kõik näited pärinevad veebist ning on leitud Google'i otsimootoriga tehtud päringute abil.

1. Kaassõnade kui grammatiliste sõnade kujunemine

Kaassõna on grammatiline sõnaliik, mis moodustab fraasi koos tema juurde kuuluva käändsõnaga ja mille ülesandeks on edasi anda koht, aja, vahendi, põhjuse jm abstraktseid tähendusi (EKG I: 34–36). Kaassõna on vana sõnaliik: suhtesõnu on olemas kõikides läänemeresoome keeltes ja ka eesti vanas kirjakeeles leidub neid rohkesti (Habicht 2000). Samal ajal on tegemist uueneva ja täieneva grammatiliste sõnade rühmaga (vt nt Sepper 2006; Habicht, Penjam 2007), mida võib käsitada poolavatud sõnaliigina. See tähendab, et uusi kaassõnu tekib pidevalt juurde, kuigi põhivaramu on suhteliselt püsiv. Oma osa mängib selles protsessis olemasolevate kaassõnade analoogia, mis toetab kindla grammatilise tähendusega tagasõnaliste konstruktsioonide lisandumist. Näiteks olgu toodud tugeva grammatiseerumispotentsiaaliga (algus)faasi väljendav fraas *S gen + koidikul*, mis näib olevat tänapäeva eesti keeles reanalüüsifaasis, st *koidikul* võib saada nii nimisõnalise kui ka kaassõnalise tõlgenduse olenevalt kasutusümbrusest. Sellise konstruktsiooni kasutuse saenedes ja uutesse kontekstidesse laienedes saab alguse grammatiseerumine, nt lauses „Euroopa paikneb modernsuse koidikul”. Kujuneva kaassõnana võib *koidikul* koos eelneva nimisõnaga hakata väljendama koht- või ka ajatähendust, niisiis grammatilist tähendust, nii nagu sarnase funktsiooniga fraasides *modernsuse lävel, modernsuse hakul* jmt. Näidete põhjal otsustades kannab grammatiseerumise potentsiaali fraas, kus nimisõna kohakäändevorm moodustab koos abstraktse nimisõnaga kujundliku tähendusega terviku.

Enamik eesti keele kaassõnu on tagasõnad ja struktuuriliselt on tegemist peamiselt lihtsõnaliste üksustega. See määratlus kehtib nii enamiku vana-*de*, nt *all*, *peale*, *sees*, kui ka uute kaassõnade kohta, nt *sõnul*, *väitel*, *arvates*. Siiski on kaassõnade hulgas ka mõningaid liitse struktuuriga üksusi, nt *väljaspool*, *seespool*, *allapoole*, ning neid tekib fraaside ümbertõlgendamise käigus mõnevõrra juurde. Sellised liitüksused funktsioneerivad aga enamasti prepositsioonidena (näide 1a).¹ Samasugust tendentsi on nüüdiskirjakeeles siiski märgata ka postpositsioonide puhul. Näites 1b on toodud fraas *käe alla*, mis väljendaks otseses tähenduses, st moodustusosade tähendust eraldi arvesse võttes, kohasuhet, ülekantud tähenduses, st fraasi kui terviku tähendust silmas pidades, sõltuvusseost, (vaimsesse) mõjusfääri sattumist. Abstraktne terviktähendus loob tingimused, et lihtkaassõnafrasist saaks kujuneda liitpostpositsioon. Sellist analüüsi toetab ka asjaolu, et ühend on liidetud üheks sõnaks.

(1a) *Eelhääletamine väljaspool elukohajärgset valimisjaoskonda*
(<http://www.tallinn.ee/est/valimised/>)

(1b) *Siis viidi tüdrukud Saksamaale kuulsa produtsendi David Brandese käe alla.* (<https://sites.google.com/site/lennaweb/>)

Siinses artiklis keskendume tänapäeva eesti kirjakeeles kasutatud ja peamiselt toimetamata tekstides esinevatele ühendkaassõnadele ja -määrsõnadele, nt *pea kohal*, *käe all*, *selja taga*, *koha pealt*, mis on kujunenud kohta väljendavate kaassõnafraside tähendusliku muutuse ja süntaktilise reanalüüsi tulemusena. Sageli leidub toimetamata tekstides ka vastavaid vormiliselt liidetud üksusi, nt **peakohal*, **käeall*, **seljataga*, **kohapealt*, mida võiks vormiliselt analüüsida liitmäär- ja liitkaassõnadeks.² Seda tüüpi üksusi on tänapäeva eesti keeles rohkesti ja neid on kujunenud ka muude kui kohta väljendavate lähtevaldkondade baasil, nt ajatähenduses **ajajooksul*, **ajapä-rast* või põhjuse väljendamiseks, nt **asjapä-rast* (vt ka Jürine 2011; Habicht, Penjam 2007). Just sellised ühend- ja liitüksused pakuvad uurijaile võimaluse jälgida kaassõnade kujunemise tekkemehhanisme uue tsükli algusfaasis.

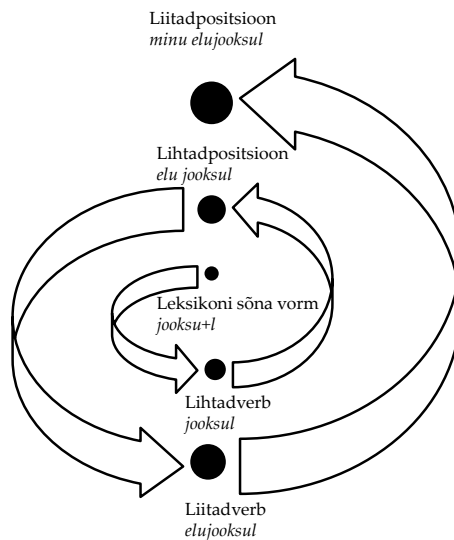
Käsitluses lähtume eesti keele funktsioonisõnade tsüklilise arengu skeemist (Habicht, Penjam 2007). Habicht ja Penjam uurisid toimetamata tekstides üsna levinud (liht)kaassõnaühendite kokkukirjutamise tendentsi ning seda nähtust potentsiaalselt mõjutavaid faktoreid. Kokkukirjutamise tendentsi põhjendavad nad teoreetiliselt kui praegu käimas olevat liitkaassõnastumise protsessi, mis on osa eesti keele funktsioonisõnade tsüklilisest arengust, milles kulgevad koos grammatiseerumine ja leksikaliseerumine (Habicht, Penjam 2007: 57). Skeem võimaldab vaadelda kaassõnade teket ja arengut

¹ Siin ja edaspidi tähistab näidetes kaas- või määrsõnana funktsioneerivad üksust poolpaks kiri. Kaassõna juurde kuuluvat käändsõna ja selle laiendeid markeerime allajoonimisega.

² Tärn viitab vastuolule kehtiva norminguga, mille kohaselt kirjutatakse kaassõna käändsõnast alati lahku. Tegelikult keelekasutuses leidub selliseid normist hälbivaid kokkukirjutusi üsna sageli (Habicht, Penjam 2007: 51). Kokkukirjutamise põhjuseid ja selle võimalikke seoseid liitmäär- ja liitkaassõnade tekkimisega käsitleme peatükis 3. Siinkohal olgu rõhutatud, et selles artiklis defineeritakse ühend- ja liitkaassõna ennekõike semantiliste ja süntaktiliste tunnuste alusel. Esitatud näidetes on algne kirja-pilt muutmata ning neis esineb nii kokku kui ka lahku kirjutatud vorme.

substantiivi kohakäändevormist (*jooksu + l*) lihtadverbiks ja lihtadpositsiooniks (*jooksul*) ning tömmata paralleelele eespool kirjeldatud arenguga, kus sarnane protsess on toimumas teisel struktuuritasandil. Muutus algab kaassõna fraasist (*elu jooksul*) ning on mõnel puhul jõudnud liitadverbi (*elujooksul*) ja liitpostpositsioonini (*minu elujooksul*). Habicht ja Penjam mainivad oma käsitluses vaid liitüksusi – liitmäärsõnu ja liitkaassõnu –, kuid sama skeem sobib kirjeldama ka ühendüksuste teket. Liitüksused ja liitsed üksused on kujunemiskäigult paljuski sarnased. Kummalgi juhul ei puuduta muutused ainult substantiivi, vaid uus üksus sünnib kindlas kontekstis, mida peetakse grammatiseerumise üheks iseloomulikuks tunnuseks (vt ka Heine, Kuteva 2002: 2; Traugott 2005: 624). Lihtadpositsioonid grammatiseeruvad tüüpiliselt kohakäändevormides (siinses näites adessiivis). Liitsete üksuste puhul on muutuse kontekstiks ja tekkivaks grammatiliseks üksuseks kaassõna fraas (*minu elu+jooksul*). Liitsete funktsioonisõnade teke erineb lihtadpositsioonide kujunemisest selle poolest, et liitüksuste grammatiline osis (kaassõna) kannab rohkem leksikaalset sisu ning seetõttu võib ka moodustuvat liitkaassõna pidada läbipaistvamaks ning selle osiste tähenduspiiride hägustumist potentsiaalselt aeganõudvamaks protsessiks.

Funktsioonisõnade tsüklilise arengu skeemi järgi saab nii liht- kui ka ühend- ja liitkaassõnade teket iseloomustada kui grammatiseerumisprotsessi. Adpositsioonide tekkimist substantiividest peetakse üheks tavalisimaks grammatiseerumise juhuks maailma keeltes (Lehmann 2009: 8). Siin vaadeldav liitkaassõnade teke võiks kujutada endast n-ö edasigrammatiseerumist uuel struktuuritasandil, sest siin käsitletavat grammatiseeruvad üksused kujunevad leksikaalsete (käändsõna tüvi) ja grammatiliste osiste (käändelõpp või liitkaassõna) sulandumisel. Seetõttu ei saa eesti funktsioonisõnade puhul rääkida ühetasandilisest grammatiseerumise ahelast, vaid tsüklilisest arenguteest, kus protsessi kaasatakse eri etappides uut leksikaalset ainet (vt joonist 1).

Joonist 1. Funktsioonisõnade tsükliline arengutee.

Siinkohal tuleb juhtida tähelepanu asjaolule, et joonisel 1 kujutatud arenguskeem on lihtsustus ning eri struktuuriüksuste paigutumine arenguspiraalil on tinglik. Tegelikus kasutuses ei moodusta grammatiseeruvad keeleüksused diskreetseid kategooriaid ning erinevaid arenguetappe ei ole võimalik ühemõtteliselt reastada. Samuti ei suuda skeem edasi anda analüüsi kõiki nüansse. Näiteks ei ole selguse mõttes skeemil eraldi välja toodud ühendmäärsõna ega ühendkaassõna etappe.

Kaassõna kuulub eesti keeles probleemset määratletavate sõnaliikide hulka, sest sel on rohkelt kokkupuutealasid teiste sõnaliikide, nt nimisõnade, määrsõnade ja abimäärsõnadega. Siinses käsitluses pakub huvi eelkõige kaassõnade ja vabade (täistähenduslike) määrsõnade suhe. Eesti keeles on suur rühm sõnu, mis võivad funktsioneerida nii määrsõnadena kui ka kaassõnadena sõltuvalt konkreetsest lauseümbrusest, st seosest käändsõna või verbiga. Esimesel juhul peetakse üksust kaassõnaks, mille ülesandeks on väljendada grammatilist tähendust (2a), teisel juhul aga määrsõnaks, mis on leksikaalne sõnaliik (2b). Habicht ja Penjam (2007: 56–57) käsitlevad määrsõnastumist leksikaliseerumisena, mis on vaheetapiks nii liht- kui ka liitkaassõnade tekkeprotsessis, mida nad peavad grammatiseerumiseks.

(2a) *Lukk peab olema seespool ust.* (<http://www.marandi.fie.ee/jahifoorum/>)

(2b) *Seljal on tugevduseks seespool kaks metall-latti.*

(<http://www.galvilinda.ee/>)

Kaassõna kui sõnaliiki peetakse keele struktuuri kirjeldustes grammatilisemaks kui määrsõna. Kaassõna tähendus on abstraktsem kui leksikaalsetel sõnadel, mh määrsõnadel. Kaassõnade kujunemisprotsess hõlmab mitmeid grammatiseerimise iseloomulikke tunnuseid: sõnavormi kivistumine, avatud klassist (pool)suletud klassi siirdumine, süntaktiline fikseeritus, võimetuse esineda üksi, ilma käändsõnata. Neid muutusi saadavad lähteüksuse tähenduse muutused ahelas, mille alguses on tavaliselt inimkogemuse jaoks kõige hõlpsamini tajutav füüsilise ruumi valdkond, kust tähendus võib laieneda aja, seisundi, põhjuse, suhte vm abstraktsemasse valdkonda. Sellisena kulgeb muutus leksikaalsemalt grammatilisema suunas. Seesugusele käsitlusele põhimõtteliselt vastandumata tahame juhtida tähelepanu asjaolule, et semantiliselt ei pruugi määrsõnana ning kaassõnana esineda üksused erineda. Seega ei pruugi olla tähenduslikku vahet ka ühend- ja liitüksuste eri funktsioonide vahel. Nii näites 3a, kus *käe all* on analüüsitav ühendmäärsõnana, kui ka näites 3b, kus see on analüüsitav ühendkaassõnana, väljendab fraasi omamist või füüsilist kontrolli mingi objekti üle.³ Selle arutluskäiguga tahame tähelepanu juhtida asjaolule, et kuigi üldjuhul võib pidada kaassõna grammatilisemaks kui määrsõna, võivad need teatud juhtudel (eriti arengu algusetapis) väljendada samu või väga lähedasi tähendusi.

(3a) *Ja see ei tule vaid sellest, et need [raamatud] ei satu tihti käe alla* /---/ (<http://www.zaum.ee/>)

(3b) /---/ *siis nagu just selleks puhuks hüppas mu käe alla ümbrik, mille peal oli suurelt LEPING kirjas.* (<http://merca86.blogspot.com/>)

³ Samal põhjusel analüüsitakse kognitiivsemantilistes käsitlustes keeleüksusi teatud juhtudel sõnaliigist sõltumata, st ei eristata nt määrsõnalist ja kaassõnalist kasutust, kui selleks pole tähenduslikku alust (nt Veismann 2009: 43 jj).

See, et ühend- või liitüksus võib väljendada sarnast tähendust nii määrõnaliselt kui ka kaassõnaliselt funktsioonis, on tegelikult loomulik, kuivõrd ühend- ja liitkaassõna kui terviküksuse kujunemisel on paralleele (ja osalt ka ühine arengutee) liitmäärõnastumisega. Et liitmäärõnastumine on eesti keele kontekstis suures osas semantiliste muutuste kaudu kirjeldatav protsess,⁴ kinnitab veel kord tähenduskeskse lähenemise asjakohasust. Peale selle tingib semantikale fokuseerituse kirjeldatava nähtuse uudsus: grammatiseerimine saab üldiselt alguse semantilisest muutusest. Grammatiseerimisprotsessile omaselt eelnevad semantilised muutused ka siinse protsessi puhul vormilistele ja süntaktilistele muutustele. Järgnevas keskendumegi liitsete funktsioonitähenduste tekkimise semantilistele mehhanismidele, arutleme veel kord leksikalisatsiooni rolli üle seda tüüpi grammatiseerimisprotsessis, kirjeldame reanalüüsi kui muutumismehhanismi ning vaatleme selle aktualiseerumist keelekasutuses.

2. Tähendusülekanne roll (liit)kaassõnade kujunemises

Nii grammatiseerumist kui ka leksikaliseerumist on seostatud teatud tüüpi semantilise muutusega (Hopper, Traugott 2003; Heine, Kuteva 2002; 2007; Brinton, Traugott 2005). Ka ühend- ja liitmäärõnade ning -kaassõnade tekkimisel mängib olulisimat rolli tähendusülekanne. Sealjuures võib sama ühend esineda kord otseses tähenduses, mil see analüüsitakse liitkaassõnafraasiks (4a), kord selgelt tähenduslikku erisisu edasi andvana, mil see analüüsitakse liitmäärõnaks (4b). EKG-s nimetatakse selliseid ühendeid ebakindlateks liitadverbideks (EKG I: 598). Semantikale tuginev struktuurianalüüs ei ole eesti keele kirjeldamisel siiski uus nähtus. Näiteks on ühendi *selja taga* eri tähenduste ning nendega kaasneva liitmäärõna staatuse üle arutletud juba eelmise sajandi keskpaigas (Kindlam 1960). Kolmandaks võimaluseks on tekkinud üksuse tõlgendamine ühend- või liitkaassõnaks, kui see on kasutusel spetsiifilises suhtekonstruktsioonis koos käändsõnaga (4c–4i).

(4a) *Mees ei allunud politseile, tuli kasutada gaasi. Tema üks käsi oli kogu aeg selja taga. Selgus, et käes on verine nuga.*

(<http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/krimi/>)

(4b) *Tänaseks on seljataga järjekordne proovikivi – esmakordselt 2 rajapikkusega ning 2 vanuseklassi lastesõitudega jalgrattakross /---/*

(<http://www.piirsalu.ee/index.php/>)

(4c) *Võru vallas Kosel asuva kinnistu omanik avastas juhuslikult, et tema naaber kinnistu on kantud registrisse piirinaabrite seljataga.*

(<http://www.vorumaateataja.ee>)

(4d) *Saatejuht Madis Kimmel teab ja küsib, tema seljataga on saate meeskonnaliikmed toimetajad Jana Rand ja Silvia Karro, režissöör Priit Hummel ning assistent Katrin Tõnts.* (<http://etv.err.ee/>)

(4e) *Danel Pandre: mees The Suni selja taga* (<http://www.elu24.ee/>)

⁴ Liitmäärõnad tekivad eri sõnaliikidesse kuuluvate komponentide kokkusulamisega, kusjuures sõnaliigimuutust mõjutavateks faktoriteks peetakse just tähendusnihet ja sagedat koos kasutamist (EKG I: 597).

- (4f) *Aegade edukaim rallisõitja palgaedetabelis jalgpallurite seljataga*
(<http://sport.delfi.ee/news/melu/uudised/>)
- (4g) *Kolhoosilauda lehti ma kartsin, sest piisas vaid lehma selja taga nina nuusata, kui said tagajalaga obaduse ribidesse.*
(<http://www.delfi.ee/archive/>)
- (4h) *Üle tee asub samuti kahekorruseline maja, mida ajahammas on isuga närinud. Hoovis on kõrvalhooned nagu paljude teiste ajalooliste majade selja taga.* (<http://www.kinnisvaraturg.ee/>)
- (4i) *Malcesine kuurordile lisavad maalilisust munakivisillutisega tänavad ja keskaegne loss, mis siniste järvevete ning otse linna selja taga asuva Monte Baldo mäeaheliku vahel asudes võivad vaataja jäägitud.*
(<http://puhkus.estravel.ee/>)

Näites 4b väljendab *seljataga* ajasuhet ning selles tähenduses ei viita see enam seljale kui (inimese) kehaosale, samuti ei viita ruumis tagapool paiknemisele, mis oleks ootuspärane kehaosanimetusega koosinemisel kaassõnafraasis. Ajaline tähendus ei ole siiski motiveerimatu. Siin toimunud tähendusülekanne põhineb metafooril AEG ON LIKUV OBJEKT (Lakoff, Johnson 2011: 74–75), mille toel on ruumi tähenduses kasutusel olnud kaassõnafraas muutunud ajalist möödanikku väljendavaks liitmäärsõnaks. Metafoorseid tähendusülekanneid näeme ka näidetes 4c–4e, kus fraas väljendab abstraktseid, mitte kehaosale viitavaid, kuid siiski sellest motiveeritud tähendusi. Näites 4c väljendab *selja taga* teise osapoole teadmata, varjatult tegutsemist, näidetes 4d–4e toetust. Näide 4f illustreerib huvitavat kasutust, kus liitsõnaga *seljataga* antakse edasi mingis järjestuses taga paiknemist, mis vastab sellisena umbkaudu lihttüvelisele funktsioonisõnale *järel*. *selja taga* kasutusest võib aimata ka fraasi kui terviku tähenduse üldistumist posterioorset regiooni väljendavaks. Ruumitähendusega suhtesõnade grammatiseerumisel kehaosanimedest on peetud põhiliseks mehhanismiks metonüümiat (Svorou 1994: 97–98; Ojutkangas 2001: 195), mille abil terviku osale viitava sõna tähendus laieneb nii, et sellega saab viidata ka ruumile terviku ümbruses. Siinsel juhul on ruum terviku ümbruses kodeeritud juba lihtkaassõnaga *taga* ning rääkida saab fraasi kui terviku tähenduse üldistumisest ja selle fraasiga viidatava regiooni laienemisest. Paraku on selliste näidete puhul ühendkaassõna eristamine lihtkaassõnafraasist problemaatiline, sest ka lihtkaassõnafraas väljendab ruumisuhet ning ühendi kitsamat ja üldisemat ruumitähendust on peaaegu võimatu objektiivselt eristada. Selline üldistumine on aimatav vaid juhtudel, mil väljendit kasutatakse mitteinimreferendi kohta (4g). Kuna *selja taga* on kujunenud antropomorfse malli järgi, mis võtab arvesse inimkehaosade paiknemist püstises asendis (vt ka Heine 1989: 89), ei ole ühendi sõnasõnaline tõlgendus koosluses loomale viitava nimisõnaga enam tõenäoline. Ruumitähendusega ühendi ja liitüksuste tekkimise hüpoteesi toetavad veelgi kindlamalt sellised näited, kus *selja taga* esineb koos objektidega, millel kehaosad puuduvad. Üht sellist juhtu illustreerib näide 4h, kus ühendkaassõnaga *selja taga* kaasneb objekt (majad), mille tagumist osa tavaliselt (vähemalt neutraalses kõnepruugis) kehaosanimetusega ei nimetata, mistõttu võib seda juhtu analüüsida kui mitteinimreferendiga ühendkaassõnafraasi. Seda tõlgendust toetab ka asjaolu, et objekti mitmuse vorm ei tingi kehaosanimetuse mitmuslikkust (*paljude teiste ajalooliste majade selgade taga*), mis oleks sõnasõnalise

tõlgenduse puhul ootuspärane (vt ka diskussiooni näidete 8a ja 8b kohta). Siiski ei ole sellised kasutusjuhud piisavalt konventsionaliseerunud, et saaksime välistada võimaluse analüüsida näidet 4h lihtkaassõnafraasina. Harvadel juhtudel esineb *selja taga* ka koos objektidega, mida objekti enda perspektiivist lähtudes osadeks ei jagata (nn *frontless objects*, vt nt Heine 1989: 86; Tanz 2009: 17), näiteks ei ole eesti keeles linnal eesmist ega tagumist külge, mida nimetatakse kehaosanimedega. Sellist kasutust illustreerib näide 4i, kus fraasi *linna selja taga* puhul on ruumitähendusega ühendtagasõna staatus *selja taga* ainuvõimalik tõlgendus.

Nende näidete puhul on muutuse suund konkreetsemast abstraktsema poole, kuid näiteplokki 4 ei kujuta endast kontinumit, kus iga järgmine kasutus on välja kujunenud eelmise põhjal. Täendusmuutus kätkeb endas väljendi referentsiaalse võime vähenemist, nii on näites 4a selgelt esilduv kehaosanimetuse tähendus näidetes 4b–4i tuhmunud ning sedakaudu on esile kerkinud abstraktsemad tähendused. See on kooskõlas desemantiseerumisega, tähendusmuutuse mehhanismiga, mida peetakse grammatiseerumise üheks kriitiliseks parameetriks (Heine, Kuteva 2006: 60). On oluline, et näidetes 4b–4i osutatud tähendusnihe puudutab fraasi kui *t e r v i k u t*. See annab põhjust arutleda veel kord leksikalisatsiooni rolli üle seda tüüpi grammatiseerumise protsessis. Nimelt on leksikalisatsiooni määratletud ka laiemalt, st kui uue sõnavaraüksuse tekkimise protsessi. Lehmanni järgi muutub leksikaliseeruva keeleüksuse analüüsimise viis. See tähendab, et omaette tähenduse omandanud fraasi ei analüüsita enam osistest lähtuvalt (analüütiliselt), vaid tekkinud liitüksust käsitletakse tervikuna (holistiliselt). Selle käigus kaovad või hägustuvad tarindi osiste omavahelised seosed (Lehmann 2002: 13–14).

Tähenduslik kokkukuulumine hõlbustab ka reanalüüsi, mida peetakse grammatiseerumisega sagedasti koos kulgevaks nähtuseks (Hopper, Traugott 2003). Reanalüüsi all mõistetakse sellist muutust väljendi struktuuris, mis ei eelda koheseid muutusi selle väljendi vormis (Langacker 1977: 58). Reanalüüsi käigus (vt joonist 2) tõlgendatakse mitmetises kontekstis vabalt kombineeritud nimisõnafraas (*naise selja*) ja kaassõna (*taga*) ühend- või liitkaassõnaks (*selja+taga*) ning fraasi esikomponendile eelnev käändsõna (*naise*) ühend- või liitkaassõnafraasi käändsõnaliseks täiendiks.

a)	[[naise	selja]	taha]	>	b)	[naise [selja	taha]]
	N _{gen}	N _{gen}	P		N _{gen}	P	

J o o n i s 2. Lihtkaassõnafraasi reanalüüs ühend- või liitkaassõnaks

Reanalüüsi eelduseks peetakse mitmetähenduslikkust (Hopper, Traugott 2003: 52). Seega on olukord, kus keeleüksusel on mitu võimalikku tähendust, soodne struktuurilisteks ümbertõlgendusteks. Mitmetähenduslikku konteksti kujutab näide 5a, kus ühelt poolt on mõeldav tõlgendus, mille kohaselt mees peidabki end *naise selja* taha, teisalt lisab lausekontekst ühendile ka abst-

raktsema varjundi: see viitab naisele kui varjajale ja kaitsjale. Reanalüüsitud struktuur kinnistub lausetes nagu 5b, kus mitmeti tõlgendatavus taandub abstraktse tõlgenduse kasuks. Liitse üksusena analüüsimist toetab ka asjaolu, et ühend on kokku kirjutatud, sest selline kirjakuju ei soodusta väljendi analüüsimist lihtkaassõnafraasile omaselt (joonis 2, mall a).

(5a) *parem kobi koju naise **seljataha** ja ära siin rohkem kanget meest mängi!*
(<http://naistekas.delfi.ee/foorum/>)

(5b) *Kas hakatakse haiguse **seljataha** pugema.*
<http://www.rallifoorum.ee/foorum/>)

Reanalüüsi ennast peetakse nähtamatuks mehhanismiks, nähtav on vaid reanalüüsile järgnev protsess, aktualiseerumine, mille käigus ilmnevad vormilised muutused on tõenduseks reanalüüsi toimumisest (De Smet 2012: 601). Seega toimub lihtkaassõnafraasi struktuuri reanalüüs ühend- või liitkaassõnaks, enne kui see keelekasutuses jälgitavaks saab. Järgnevalt vaatleme, mil viisil kaassõnafraasi struktuuriline ümbertõlgendamine keelekasutuses eri mehhanismide kaudu aktualiseerub. Ühe ilminguna võib täheldada reanalüüsitud üksuse esinemist sellistes kontekstides, mida selle analüüs lihtüksusena ei võimaldaks. Näiteks toome laused 6a–6b, kus algselt substantiivist ja lihtpostpositsioonist moodustatud otsese tähendusega ühend *koha pealt* (6a) võib esineda nt ka koos sõnaga *muusika* (6b ja 6c), mis on reanalüüsitud laiendiks liit- või ühendkaassõnafraasis, mille peasõnaks on *koha pealt* (vt ka Lilles 2012). Fraasisiseste suhete hägustumisest annab ühelt poolt märku asjaolu, et *muusika* ei ole selles näites analüüsitav nimisõna *koht* täiendina. See osutab, et fraas *koha pealt* sisestatakse uude kooslusesse tervikuna, mis kannab abstraktset valdkonnale või seosele osutavat tähendust (vrd *osas*, *asjus*). Keeleüksuse levimist uutesse kontekstidesse e ekstensiooni peetakse ka grammatiseerumise oluliseks parameetriks ning desemantiseerumisega rööpselt ja vastastikusel mõjul kulgevaks protsessiks (Heine, Kuteva 2007: 39).

(6a) *Ühe õlaosaga kena, kirju tuunika. Puusa koha **pealt** kummiga, see tingib ilusa istuvuse seljas.* (<http://buduaar.ee/Turg/>)

(6b) *Lõppev aasta oli muusika **kohapealt** äärmiselt mitmekülgne.*
(<http://thismixtape.com/2009/>)

(6c) *Paar päeva enne pulmi kui sinna helistad võid muusika **koha pealt** täpselt küsida.* (<http://pulmad.ee/pulmad/pulmafoorum/muusika>)

Olenevalt konkreetse ühendi osiste leksikaalsest sisust on kontekstiline laiendumine jälgitav mitmesuguste kriteeriumide abil. Näiteks ei ole ühendi *käe alt*⁵ kasutuskontekstid piiratud vaid inimreferendiga, vaid see väljend esineb ka kollektiivile (7a) ja institutsioonile (7b) viitava täiendiga.

(7a) *„Totaalne muutumine by Zenja Fokin” **käe alt** saavad uue looki niigi moodsad ja trendikad – Jana Kask, Merka ja Mikk Saar!*
(<http://weekend.delfi.ee/news/galeriid/>)

⁵ Kui kaassõnaühend esineb nii lokatiivses, latiivses kui ka separatiivses vormis (nt *käe alla* / *käe all* / *käe alt*), mõistame seda ühe ja sama ühendina, sest üldjuhul leksikaliseeruvad need ühendid kõigis vormides sama(de)s tähendus(t)es.

(7b) *Samuti peaks mais ilmuma ka filmi „Jan Uuspõld läheb Tartusse” soundtrack (samuti tolle plaadifirma käeall), kus kõlavad Sten Sheripovi ja Vaiko Epliku kirjutatud muusikapalad.* (<http://www.starpuump.ee/>)

Näidetes 6 ja 7 esile toodud muutused on kirjeldatavad vaid semantiliste kriteeriumide põhjal ning jätavad ruumi subjektiivsele tõlgendusele. Teatud juhtudel, olenevalt kaassõnafraasi komponentide semantikast, on võimalik tugineda ka formaalsetele kriteeriumidele, mille abil fraasi ja ühend- või liitkaassõna vahel kindlamalt vahet teha. Näide 8a illustreerib juhtu, kus fraasi tähenduse iseseisvumisest annab märku see, et kokku ei kuulu mitte mitmuslik nimisõnafraas *õpetajate käed*, vaid mitmuslik *õpetajate* ja abstraktsele seosele osutav ainsuslik kaassõnafraas *käe all*. Ka see asjaolu viitab grammatiseerumisele, kuna on seletatav deкатegoriseerumisenä. Dekategoriseerudes kaotab keeleüksus seose paradigmaga, kuhu ta varem kuulus, ning võtab omaks uue paradigma morfosüntaktilised omadused. Siinsel juhul minetab ühendi esikomponent võime ühilduda arvus talle eelneva käändsõnaga ehk teisisõnu – kivineb ainsuslikus vormis.

(8a) *Kasuta võimalust kvaliteetõppe saamiseks meie kvalifitseeritud õpetajate käe all.* (<http://www.voila-voila.ee/>)

(8b) *Kogenud meistrite käeall valmiv maja on ehitatud nii, et õige kasutuse korral peab ta vastu sajanäideid.* (<http://www.majand.ee/>)

Näidetes 8a ja 8b näitab arvuühildumatus, et *käe all* on tähenduselt kokku sulanud üheks väljendiks, mis funktsioneerib kui ruumitähendusest abinõu tähendusse kantud semantiline tervik. Formaalselt ei kehti küll nimisõnafraasile piirangut, mis nõuaks fraasi osiste ühildumist arvus (nt *poiste raamat*), kuid piiranguid seab siin semantika. Pole mõeldav situatsioon, mil väljendeid *õpetajate käsi* või *meistrite käsi* oleks võimalik kasutada otseses tähenduses. Samasugusele ülekandele osutavad teisedki fraasid, nt vrd „Meie peade kohal ~ pea kohal hõljus mingi imelik lennumasin”, aga „Meie pea kohale ilmusid murepilved”. Ühendi muutunud tähendusega kaasneb ainsusliku nimisõnavormi eelistamine. Ühendi *käe all* korpusanalüüs näitab seda veenvalt: 510 analüüsitud näitelause seas ei esine ruumitähenduses järjendit N(PL) *käe all* kordagi (näide 9). Tuleb mõõnda, et osalt seab sellele piiranguid ka keeleväline reaalsus, st seda tüüpi situatsiooni harukordsus.

(9) **Õpetajate käe all on õpetajate toa suur laud.* (väljamõeldud lause)

3. Kaassõnafraaside kokkukirjutamise probleem

Tähelepanndav on kirjakeeles kaassõnafraaside puhul avalduv kokkukirjutamise tendents, mille tulemusena on tekkinud liitsõna struktuuriga moodustised, nagu nt **käeall*, **peakohal*, **kohapealt*, **asjapärast* jne, mis võivad omakorda moodustada fraasi mõne muu nimi- või asesõnaga. Ehkki õigekeelsuslikult ei ole sellised kokkukirjutised norminguga kooskõlas, on seda tüüpi liitsete kaassõnade kasutamist märgata nii õpilaste kirjalikes töödes (vt Habicht, Penjam 2007; Jürine 2009) kui ka internetikeeles (vt Lilles 2012). Kaassõnaühendite

kokkukirjutamise tendentsi on varem seostatud liitkaassõnade tekkimisega ning sedakaudu ka grammatisatsiooniprotsessiga (Habicht, Penjam 2007; Jürine 2011). Samas on ortograafilise erisuse kaasamine keele muutumise kirjeldusse mitmel põhjusel problemaatiline. Siinses alapunktis arutlemegi selle üle, kui võrd on kokkukirjutamine seostatav võimaliku ümbertõlgendusega keele struktuuritasandil – süntaktilise fraasi liitsõnaks muutumisega.

Niisiis, mis võib olla sellise kirjakeele normingust hälbiva kasutusmustrit inginud? Esmaseks põhjuseks näib olevat semantiline muutus, mille käigus teiseneb fraasi tähendus – toimub fraasi tähenduslik iseseisvus. Oletada võib ka keeles olemasolevate liit(määr)sõnade struktuurilist eeskujut. Et uurida kaassõnaühendite kokku- ja lahkukirjutamise tagamaid keelekasutaja vaatepunktist, on tehtud kaks uurimust (Habicht, Penjam 2007; Jürine 2011). Nende tulemused on näidanud, et kirjakeele kasutajad ei tugine kaassõnaühendite kirjakuju valimisel sõnaliigi (kaassõna) abil formuleeritud ortograafiareeglitele, vaid mitmesugustele teguritele, mille hulgas olid kesksed nt iseseisev (kujundlik) tähendus, teiste kaassõnaühendite analoogia, ühendi tajutav kokkuhääldus jm (Habicht, Penjam 2007: 63).

Ühe tähtsama faktorina võib aga välja tuua toetumise n-ö lihtsustatud reeglile, mille abil eesti keele keerukas kokku-lahkukirjutamise reeglistikus orienteeruda. Selle lihtsustatud reegli kohaselt peetakse intuiitiivselt õigeke kirjutada kokku kaassõnaühendid, mille tähendus ei ole otsene. Jürine (2011: 909) kirjeldatud katse tulemused näitasid, et kui keelekasutajad tajuvad ühendid kujundlikku tähendust, on statistiliselt oluline ($\chi^2(2, N = 715) = 470,01, p < 0,001, V = 0,81$) soodumus kirjutada see ühend kokku. Et liitmine on eesti keele sõnamoodustuses kõige produktiivsem uute üksuste saamise viis, siis ei ole ka liitsete kaassõnade teke iseenesest ootamatu. Kui tõmmata paralleelle määr sõnade ja kaassõnade liitmise vahel, siis mõlemal juhul on põhiliseks kokkukirjutamist tingivaks kriteeriumiks omaette tähendus, teise võimaliku kriteeriumina tuleb kõne alla ka ühendi sagedus. Kõrget sagedust seostatakse sageli grammatiseerumisprotsessiga (Hopper, Traugott 2003: 126–127), sagedat koosinemist peetakse ka eesti liitmäär sõnastumise üheks võimalikuks ajendiks (EKG I: 597). Peale semantilise muutuse ja sageduse mõjutavad kaassõnaühendite kirjapilti veel mitmed faktorid, mis ei ole grammatiseerumisega otseselt seostatavad. Need on näiteks üksuse silpide arv (vähemalt 3-silbilised sõnad kirjutatakse pigem lahku), lauseümbrus (fraasi esikomponendi täiend võib kokkukirjutamist teatud määral takistada) (Habicht, Penjam 2007: 63). Seetõttu pole kaassõnaühendite kokku- ja lahkukirjutamine tänapäeva kirjakeeles kuigi regulaarne ning keelekasutuses leidub küllaldaselt näiteid ka otseses tähenduses kaassõnaühendite kokkukirjutamise kohta. Just sel põhjusel ei defineerita siinses käsitluses ühend- ja liitüksust mitte kirjapildi, vaid tähenduse ja süntaktiliste kriteeriumide järgi. Samas ei tähenda see, et peaksime uuritavate ühendite kokku-lahkukirjutamist täiesti asjaspepuutumatuks küsimuseks. See on eesti kirjakeele puhul üks võimalik indikaator, mis osutab seda tüüpi üksuste kasutuses juba toimunud nihetele ning kinnistavad reanalüüsitud struktuuri.

Ka keeleuurija vaatepunktist pole kokkukirjutamistendents tähtsusetu, sest just see juhib keeleuurija tähelepanu liitüksuste tekkele kui käimasolevale protsessile. Samuti ei ole see nähtus vastuolus keele struktuurilooikaga. Eeldusel, et teatud kaassõnaühend on oma arengus jõudnud liitmäär sõna ja/

või liitkaassõna staadiumisse, käsitletakse seda eesti keele grammatikatradiitsioonis kui liitsõna, mitte kui süntaktilist fraasi, kusjuures kirjalpilt peetakse sõnaliigimuutuse vormiliseks väljenduseks (EKG I: 597). Rochelle Lieberi ja Pavol Štekaueri (2009: 7) järgi ei sobi kirjalpilt kriteeriumide hulka, mille alusel eristada fraasi ja liitsõna, põhjusel, et selle rakendamisel on mitmesuguseid keele tüübist ja õigekirjatraditsioonist tulenevaid piiranguid. Näiteks ei kehti see kriteerium selliste keelte puhul, kus liitsõnade kokkukirjutus ei ole järjepidev (nt inglise keel). Lieber ja Štekauer mõnnavad, et on olemas keeli (nt tšehhi ja slovaki), kus liitsõnade kokkukirjutamine on järjekindel ning kokku- ja lahkukirjutamist peetakse oluliseks kriteeriumiks. Ka eesti keele struktuuritüüpi ja tänapäeva kirjakeeles kehtivaid norminguid silmas pidades tuleb asetada võrdusmärk liitsõna ja selle komponentide vormilise liitumise vahele. Tiit-Rein Viitso (2003: 85) järgi kirjutatakse eesti keeles liitsõnad alati kokku, v.a arvsõnad, mille puhul kehtivad traditsiooni põhimõttest lähtuvad õigekirjareeglid.

Siiski ei saa ka järjepideva liitsõnade kokkukirjutamise traditsiooniga keeltes fraasi ja liitsõna eristamisel *p r i m a a r s e k s* kriteeriumiks pidada kirjalpilt, sest kirjakeel kui kunstlik süsteem on vaid suulise keele peegeldus ning sellest tulenevalt peab kokkukirjutamiseks olema millestki muust kui kirjakeele reeglist tulenev põhjus (Lieber, Štekauer 2009: 7–8). Eesti keele puhul võib seda põhjust niisiis otsida semantikast, mis kajastub ka ortograafia printsiipides. Kokku- ja lahkukirjutamisel rakendatakse ühe peamise põhimõttena just semantilist printsiipi (EKK: 51), mille kohaselt viitab kokkukirjutatud vorm omaette tähendusele. Nagu eespool mainisime, on üksuse omaette tähendus olulisimaid kokkukirjutamise ajendeid ka keelekasutaja jaoks. Seega on oluline rõhutada, et kuigi peame kirjalpilt vaid sekundaarseks kriteeriumiks, on see kõnealuste ühendite puhul eesti keeles paratamatult seotud liitsõna staatusega ja seeläbi leksikaliseerumisega. Et samal ajal on kõne all grammatilise funktsiooniga üksuste teke, mille puhul areneb tähendus konkreetsest abstraktsema suunas, saab kokkukirjutamistendentsi seostada ka grammatiseerumisega uuel struktuuritasandil.

Kokkuvõte

Eelnevas käsitluses rõhutasime tähenduse keskset rolli kaassõnaühendite ümbertõlgendamisel ühend- ja liitmäärsõnade ning ühend- ja liitkaassõnade tekkeprotsessis. See puudutab nii lähtefraase, mille tähenduses peab olemas olema abstraktsemasse valdkonda laienemise potentsiaal, kui ka protsessi tulemit, liitset üksust, mis oma tähenduse spetsiifilisuse või üldisuse põhjal võib saada keeles vastavalt määrsõnalise või kaassõnalise kasutuse, mõningal juhul ka mõlemad. Viimasel juhul saab rääkida grammatiseerumisest, mida toetab leksikalisatsiooniprotsess. Tähendusmuutus võimaldab tervikfraasi ümbertõlgendamist ehk reanalüüsi uue (k.a) grammatilise tähenduse väljendamiseks. Reanalüüs toimub siis, kui kontekstis mitmeti tõlgendatava fraasi osad analüüsitakse ümber selliselt, et endisest kaassõnafrasist kujuneb omaette tähendusega terviküksus, ühend- või liitkaassõna. Liitse struktuuriga üksus kinnistub veelgi, kui omaette tähendusega terviklik fraas sisestatakse uutesse kasutusümbrustesse, mis oleksid fraasi senise lihtstruktuuriga sobi-

matud. Liit- ja ühendkaassõnade tekkimisel kaasnevad uutesse lausekontekstidesse levimisega ehk aktualiseerumisega ka dekategoriseerumine ja eksten-sioon, mida peetakse grammatiseerumise kriitilisteks mehhanismideks. Kogu protsessi juhib ilmselt keele struktuurile omane semantiliselt motiveeritud liitsõnade analoogia.

Artiklis tutvustatud kaassõnade tsüklilise arengu mudel tõi välja kasu-tusjuhud, mil algsetest kaassõnafrasidest on tänapäeva eesti keeles moodus-tatud sekundaarsed ühend- ja liitkaassõnad. Ehkki artiklis kirjeldatud liit-kaassõnad pole eesti kirjakeele seniste normingutega kooskõlas, osutab nende laialdane kasutamine nii õpilastekstides kui ka internetikeeles sellele, et te-gemist on levinud nähtusega, mida toetavad eesti keele struktuurireeglid ja tekkinud liitumite iseseisvunud tähendus.

Kokku- ja lahkukirjutamine ei ole tähendusmuutuse selgitamisel esma-tähtis, st kokkukirjutamine on pigem tähendusmuutuse tagajärg, mitte sel-le põhjus. Fraasi kokkukirjutamine on siiski eesti keele struktuurist tulenev oluline marker kirjalikus tekstis, osutades sellele, et kasutajad tajuvad mõne kõrvuti paikneva üksuse puhul tüüpiliselt tihedamat seost, mida kokku-kirjutamisega rõhutatakse. Kokkukirjutamise võimalus on eesti keele süm-p tomaatiline struktuurielement, mis võimaldab sisuliselt tihedalt kokkukuu-luvaid ja iseseisvunud tähendusega üksusi ka vormiliselt siduda. Ilma sellise struktuurimarkerita ei oleks nüüdiskirjakeeles avalduva tendentsi tagapõhi, kaassõnafraside reanalüüs, sedavõrd hõlpsasti hoomatav.

Artikli valmimist on toetanud projekt „Eesti keele morfosüntaktiline ehitus ja areng” (SF0180084s08).

Kirjandus

- B r i n t o n, Laurel, T r a u g o t t, Elizabeth Closs 2005. *Lexicalization and Lan-guage Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D e S m e t, Hendrik 2012. The course of actualization. – *Language*, kd 88, nr 3, lk 601–633.
- EKG I = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, *Eesti keele grammatika I*. Tallinn: Eesti Tea-duste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995.
- EKK = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross, *Eesti keele käsiraamat*. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007.
- H a b i c h t, Külli 2000. Grammaticalization of adpositions in old literary Esto-nian. – *Estonian: Typological Studies IV*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 19–58.
- H a b i c h t, Külli, P e n j a m, Pille 2007. Kaassõna keeleuurija ja -kasutaja käsitu-ses. – *Emakeele Seltsi aastaraamat 52*. Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 51–68.
- H e i n e, Bernd 1989. Adposition in African languages. – *Linguistique Africaine*, nr 2, lk 77–127.
- H e i n e, Bernd 2005. Grammaticalization. – *The Handbook of Historical Linguis-tics*. Toim B. D. Joseph, R. D. Janda. Oxford: Blackwell, lk 575–601.
- H e i n e, Bernd, K u t e v a, Tania 2002. *The World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2006. *The Changing Languages of Europe*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2007. *The Genesis of Grammar. A Reconstruction*. *Studies in the Evolution of Language*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Hopper, Paul J., Traugott, Elizabeth Closs 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jürine, Anni 2009. Kaassõna ja verbiühendite ümbertõlgendamine eesti kirjakeeles. *Magistritöö*. (Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.)
- Jürine, Anni 2011. Vormierinevused tähenduserinevuse ilminguna. Kaassõnaühendite grammatiseerumine konstruktsioonides. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 899–916.
- Kindlam, Ester 1960. Liitmäärsõnade *seljataga*, *seljataha* kasutamise täpsustamiseks. – *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 304–305.
- Lakoff, George, Johnson, Mark 2011. *Metafoorid, mille järgi me elame*. (Gigantum humeris.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Langacker, Ronald 1977. *Syntactic Reanalysis*. – *Mechanisms of Syntactic Change*. Toim C. N. Li. Austin: University of Texas Press, lk 57–139.
- Lehmann, Christian 2002. *New Reflections on Grammaticalization and Lexicalization*. – *New Reflections on Grammaticalization*. (Typological Studies in Language 49.) Toim I. Wischer, G. Diewald. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 1–18.
- Lehmann, Christian 2009. *Grammaticalization and Related Changes in Contemporary German*. http://www.christianlehmann.eu/publ/grammaticalization_german.pdf (27. IX 2013).
- Lieber, Rochelle, Štekauer, Pavol 2009. *Introduction*. – *The Oxford Handbook of Compounding*. Toim R. Lieber, P. Štekauer. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Lilles, Ivi 2012. Kaassõnafraasi *koha pealt* grammatiseerumine ja semantiline varieerumine toimetamata kirjakeeles. *Bakalaureusetöö*. (Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.)
- Ojutkangas, Krista 2001. Ruumiinosanimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. (SUST 845.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sepper, Maria-Maren 2006. *Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles*. *Magistritöö*. (Käsikiri Tallinna Ülikooli eesti keele õppetoolis.)
- Svorou, Soteria 1994. *The Grammar of Space*. – *Typological Studies in Language*, kd 25. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Tanz, Christine 2009 [1908]. *Studies in the Acquisition of Deictic Terms*. (Cambridge Studies in Linguistics 26.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, Elizabeth Closs 2005. *Constructions in Grammaticalization*. – *The Handbook of Historical Linguistics*. Toim B. D. Joseph, R. D. Janda. Oxford: Blackwell, lk 624–647.
- Veismann, Ann 2009. *Eesti kaas- ja määrsõnade semantikavõimalusi*. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Viiitso, Tiit-Rein 2003. *Phonology, morphology, and word formation*. – *Estonian Language*. Toim Mati Erelt. (Linguistica Uralica Supplementary Series, kd 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers, lk 9–92.